

¹⁰ Довідник з історії України . – К.:Генега, 2001. – С.412.

¹¹ Шевченко В.М. Юрій Лисянський – український мореплавець і мандрівник/ З історії вітчизняного туризму: Збірник наук. статей. – К., 1997. – С. 16-24.

¹² Реєстр усього Війська Запорозького після Зборівського договору з королем польським Яном Казимиром, складений 1649 р., жовтня 16 дня й видатний ... О.М.Бодянский. – К., 1994.– С.57-59, 153, 180.

¹³ Лисенков О.В. Петербуржец Лисянский Ю.Ф.// Культурные взаимосвязи Петербурга и Украины: Материалы III международного семинара. Дом Европы в Украине. – СПб, 2004. – С.31.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Штейнберг Е.Л. Жизнеописание русского мореплавателя Юрия Лисянского. – М.: Воениздат, 1948. – С.12,13.

¹⁶ Українська радянська енциклопедія. – Т.14. – С.147.

¹⁷ Історія міст і сіл. Чернігівська обл. – К., 2005. – С.426.

¹⁸ Шевченко В.М. – Там само. – С.13.

¹⁹ Штейнберг Е.Л. Там само. – С. 21, 22.

²⁰ Там само. – С.58.

²¹ Там само. – С. 60.

²² Лисянський Ю.Ф. // Энциклопедия российско-американских отношений XVIII – XIX вв. – М., 2001. – С.310-311.

²³ Штейнберг Е.Л. Там само. – С 77.

²⁴ Там само. – С.94.

²⁵ Там само. – С.99.

²⁶ Там само. – С.16.

²⁷ Доценко В.Д. Мифы и легенды российского флота. К правде – сквозь мрак отшлифованных под эпоху событий. – СПб, 2003. – С.28.

²⁸ Штейнберг Е.Л. Там само. – С 115.

²⁹ Там само. – С.125.

³⁰ Там само. – С.146.

³¹ 100 великих мореплавателей. – С.339.

³² Там само. – С.342.

³³ Там само. – С.345.

³⁴ Соколова М.В. История туризма. – 5-е изд. – М.: Академия, 2008. – С.248.

³⁵ Шевченко В. М. Тричі Перший: видатний мореплавець та географ Юрій Лисянський. – К., 2003.

³⁶ Зорька О., Голобуцький П. Нащадок українських козаків, капітан Юрій Лисянський, – перший вітчизняний навколосвітній мореплавець// Воєнна історія. – 2006. – № 1-3.

³⁷ Шевченко В. М. Там само. – С. 48.

³⁸ Зорька О., Голобуцький П. Там само.

³⁹ Головка Д. Ніжинські вишні// Знання та праця. – 1989. – №9. –С. 20-21.

⁴⁰ Ємченко М. Земна обручка Юрія Лисянського// Україна. – 1986. – № 49. – С. 16-17.

⁴¹ Українська радянська енциклопедія. – К., 1981. – Т. 14. – С. 147.

Борис БИЛЕЦКИЙ
Татьяна НЕЗВЕЩУК-КОГУТ
(Черновцы)

ЮРИЙ ЛИСЯНСКИЙ – СЫН ЗЕМЛИ УКРАИНСКОЙ

В статті аналізується вклад Юрія Лисянського, українського мореплавателя и ученого, в осуществлении первого кругосветного путешествия 1803-

1806 гг. на корабле «Нева» и последствия этого путешествия.

Ключевые слова: кругосветное путешествие, военный моряк, морское сообщество, этнографические исследования, географические открытия, океанография, родной край, украинская родословная.

Borys BILETSKYI
Tetiana NEZVYSHCHUK-KOGUT
(Chernivtsi)

YURIY LYSIANS'KYI – SON OF UKRAINIAN LAND

The article focuses on the contribution of Yuriy Lysians'kyi, a Ukrainian seaman and scientist, to the first round world travelling (1803-1806) on the ship «Neva» and the consequences of this travelling.

Key words: world tour, sailor, marine communication, geographic discovery, oceanography, native land, Ukrainian ancestry.

УДК 94(477)

Петро БРИЦЬКИЙ
(Чернівці)

НІМЕЦЬКІ ТА ФРАНЦУЗЬКІ ВЧЕНІ ПРО ВІДМІННІСТЬ ІСТОРІЇ Й КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО І РОСІЙСЬКОГО НАРОДІВ

У статті висвітлюються враження німецьких та французьких вчених і послів про історію та культуру українського й російського народів, які зафіксовані у їхніх творах і спогадах, їх оцінка та відмінність історії, культури, звичаїв і традицій українського та російського народів.

Ключові слова: малороси, великороси, історія, культура, мова, звичаї, традиції.

Дослідження іноземних праць і джерел, які стосуються історії та культури України в минулому, має важливе значення для розвитку історичної науки України. Проте в період бездержавності України до революції 1917 р. переважали історіографічні праці з проблеми «Російська імперія в іноземних джерелах і пам'ятках». У них історики лише побіжно торкалися матеріалів, у яких висвітлювали історію України.

Причиною цього, на наш погляд, було те, що в минулі століття праці західноєвропейських авторів, які стосувалися історії України та українського народу, було заборонено ввозити в Російську імперію, а згодом і в СРСР. Тим більше не дозволялося здійснювати їх переклад російською чи українською мовами. Тому історія України залишалася в тіні історії Росії впродовж століть.

Українська історична наука багато втратила від цього. Опрацювання й осмислення праць західноєвропейських авторів, їх сприйняття України

і українського народу у минулих століттях сприятиме розвитку української історичної науки в контексті європейської історії, а також матиме пізнавальне значення для всіх тих, хто цікавиться історією України.

Серед західноєвропейської україніки найбагатшою є німецька та французька історіографія, яка є цінним історичним джерелом історії України. Метою автора є висвітлення окремих аспектів з праць німецьких і французьких авторів, які стосуються історії України.

Найбільш об'ємні й цінні записи з історії та етнографії українського народу залишив німецький мандрівник-дослідник Йоганн Георг Коль (1808-1878 рр.). Коли він подорожував по Лівобережній та Слобідській Україні, там ще збереглося багато залишків старого устрою козаччини часів Гетьманщини, ще жили традиції колишньої незалежності. На основі своїх записів під час подорожі по Україні навесні та влітку 1838 р. від Сходу (Харкова) до Заходу (Львова) він опублікував три томи під назвою «Подорож по Південній Росії»¹ у 2-х частинах: «Україна. Малоросія»² і третій том – «Подорож в середині Росії та Польщі. Буковина, Галичина, Краків, Моравія»³.

У цих творах Й. Коль подає дуже багато відомостей про минулу історію України, природні умови, економіку, етнографію, національне і політичне становище українського суспільства у колишній гетьманській Україні в 30-х роках ХІХ століття. Коль з великою симпатією говорить про українських панів, козаків, селян, постійно наголошуючи на різниці між українцями та великоросами і підкреслюючи вищу культуру перших, а також їх стосунки з Росією та росіянами.

Й. Коль залишив найцінніші записи про етнографію українського народу першої половини ХІХ ст. Він приділив велику увагу опису українських звичаїв, побуту, вигляду міст, сіл, будинків, а також українській природі.

«Українці – це, мабуть, найспівучіший народ у світі, і хоч вони не дарували ще Європі жодного знаменитого композитора, співають вдень і вночі, як на прогулянці, так і за роботою... Одружені жінки під час найтяжчої праці безустанку співають, мов солов'ї. І тяжко живо переказати читачеві лише словами цю повну життя картину!»⁴.

Досить докладно на високому фаховому рівні етнографа Й. Коль показує господарство українського селянина від двору до хати, забудову господарських споруд, їх розміри і призначення. Особливо цікаво з усіма деталями він описує внутрішню обстановку української селянської хати, починаючи від образів, обрамлених довгими «вишукано вишитими рушниками», «строченими червоними та сріблястими нитками». Та й зрештою, вся біла стіна за образами обклеєна яскравими вишивками. «Все це виставлено, – підкреслює Й. Коль, – фантастично барвисто, а особливо ввечері при мерех-

тінні маленької лампадки так по-домашньому затишно, що можна подумати, начебто поетичні діти прикрасили домашню пенату цей алтар»⁵. Він звертає увагу на те, що рушники відіграють особливо важливу роль у всіх слов'янських націях. І доходить висновку, що «рушник для цих народів має набагато більшу ціну», ніж у інших, і, «як символ чистоти та порядку, він може користуватися у них такою значною увагою».

Подібне Й. Коль відзначає про хати й інших частин України. Так, на під'їзді до м. Одеси він зауважує: «Я був мило вражений внутрішнім влаштуванням ззовні так мало обіцяючої хати. Лише жити в цій чепурненькій світлиці. Надворі було дуже гаряче, а тут мило і холодно. Повітря було гарне, свіже та запашне. Долівка була вкрита травою, а на стінах зілля – все було чисте та чепурне. Я не можу щодо цього не хвалити українців, якщо ривняти їх з поляками та москалями».

Водночас Й. Коль звертає увагу на те, що в Російській імперії цвинтарі перебувають у занедбаному стані, без огорож, у безладді могили, які «розсипані на багато частин між хуторами» і називає їх «зловісними полями». І взагалі, відзначає він, «у Росії все перебуває у переробці та створенні, і тому мало що знайдеться у порядку, хіба що у тимчасовому, поверховому та позірному»⁶.

Й. Коль, як науковець, під час своєї подорожі зосереджував свою увагу на найбільш суттєвих враженнях, які всебічно характеризували український народ. Так, він зазначає, що незважаючи на спілкування українців з тюркськими народами, зокрема з татарами, в Україні мало відбувалося «змішування крові», як це було на півночі з татарами, шведами, німцями, фінами. В Україні це торкалося лише дворянства. «Народні маси, – зазначає Й. Коль, – залишались бути слов'янськими, і, власне, жителі Малоросії є справжніми слов'янами. Це є справжні чисті праслов'яни, і, можливо, ніде слов'яни не є так довго у своїх місцях, як тут у місцевостях Дніпра. Тому історія кожного села і кожного маєтку переплітається тут скрізь також з древньою історією краю, і всі імена тут можна собі представити як дуже старі та як такі, що багаторазово називались у літописах імперії»⁷.

Разом з тим від його ока не уникло те, що старі звичаї і традиції козацької республіки, які ще зберігали основний характер своєї старої конституції під польським пануванням і навіть в перші роки – під російським, Катерина ІІ ліквідувала і прирівняла козаків до інших російських підданих.

Й. Коль відзначає, що окремі малороські помістя мають гарні бібліотеки, в яких зберігаються латинські, французькі, польські й російські книги⁸.

Й. Коль ще тоді побачив відмінність у діяльності православної християнської церкви в Україні і Росії у зрощенні останньої з владою. «Східне християнство у російському імператорі, який, як відомо, є главою церкви, – пише Коль, – те-

пер має найсильнішого захисника, і тепер є наявною дуже міцна влада для поширення грецької віри і ще більшою є вона у своєму зростанні. Росіяни, які, звісно, мають у церемоніях своєї церкви найдавнішу зовнішню оболонку зачатків християнства, все більше і більше приходять до віри, що вони **мають істинно справжнє християнство. Ця віра, пов'язана з насильницькою владою нав'язування її іншим, є досить сильно небезпечною**⁹ (виділено автором).

Як вчений етнограф, Й. Коль звертає увагу на відмінність українських сіл від звичної уяви. Він зафіксував, що «ці села у всіх місцях є дуже своєрідними і відрізняються від звичних для нас сіл, оскільки... всі малороси півдня Росії (в Російській імперії півднем Росії називали землі України. – *Автор*) між Карпатами та Волгою організували свої села повністю таким самим чином і за таким самим способом життя». Він стверджує, що українські села здебільшого зосереджувалися у долинах рік або на їх узгір'ях і були розпорошені на значній території з великою кількістю населення. «Навряд чи є країна, де корінне населення зосередилось би більшими групами, – пише Й. Коль, – ніж у південній Росії. Села дуже часто мають 5000, навіть 6000 жителів і, як правило, не менше 2000, хіба що таке менше нагромадження будов на одній точці є природним для малоросів у силу своєрідних народних звичаїв, або якщо утворення території чи політичне відношення у їх основному законі примусили їх до такого меншого нагромадження»¹⁰.

Коль здивований тим, що при кожній селянській садибі є великий сад, в якому відведена ділянка для різноманітних квітів. «У неділю, – відзначає Й. Коль, – дівчата йдуть у ці сади, збирають поспіхом усілякі прегарні квіти і прикрашають ними голову, як королеви театру. Адже ці малороські дівчата, як правило, дуже стрункої та граціозної будови, є настільки надзвичайними прихильницями квітів, що вони також у будній день з'являються прикрашеними ними під час роботи як священниці флори. Оскільки вони також є такими самими великими шанувальницями співу, то ці селища мають таке велике видовище, яке, як правило, навряд чи ще можна десь отримати чи побачити: жінки, прикрашені вінками, як жайворонки, протягом усього дня безперервно співають на найважчій роботі». В іншому селі він зустрів цілий гурт українських жінок, які з граблями на плечах йшли з сінокосу, були увінчані травою і квітами і «безперервно співали так жваво, начебто було необхідно святкувати тріумф», і в різних кінцях села чути було ближні і дальні гурти співаків.

Таким чином, Й. Коль у своїх подорожніх записках залишив потомкам свідчення про те, що, незважаючи на тяжке кріпацьке життя, національне пригнічення, український народ не впадав у відчай, а знаходив віраду і висловлював свої почуття у піснях.

У багатьох українських хатах Й. Коль побачив уміння і вправність українських господинь ткати килими. «Малороси за східним способом користуються надзвичайно великою кількістю килимів, і вони є вельми вправними у виготовленні їх з великим смаком. Вони вміють надавати вовні дуже живого забарвлення і навіть знають спосіб вишивки настінних килимів з вертикальною лінією, що проводиться. Їхні килими завжди повні найгарніших та найяскравіших квітів і тішать своїми кольорами, а також дешевиною. Уся Росія отримує свої ковдри для саней та килими на підлогу з південних районів, які заселені малоросами»¹¹.

В окремому розділі «Великороси і малороси» Й. Коль робить порівняльну характеристику великоросів і малоросів, зазначає території їх поселення, відмінності мови, поезії, музики, способу життя, обрядів, звичаїв, традицій тощо, а також відмінності морального характеру, схильностей, зовнішнього вигляду та форм тіла.

Як вчений, основоположник антропогеографії, Й. Коль у своїх записах подає цінні відомості про ці два народи. Так, він зазначає наступні території їх поселення: «Великороси населяють виключно центральну Росію, де у **старій країні московитів є їх справжня колиска** (виділено автором), і поширилися звідси, займаючись ремеслом та торгівлею, у багатьох колоніях рибаків, мисливців, торговців та ремісників на землі фінських родів аж до Балтійського моря та Північного полярного моря, як і на татарські та монгольські народи, проходячи по центральній Волзі та по Уралу через Сибір аж до Східного моря. З 60 мільйонів людей, які населяють Російську імперію, вони утворюють, безперечно, основну масу, і їх кількість можна нарахувати приблизно у 28 млн. людей. Вони є справжньою російською нацією і називають себе також просто «руськіє» (росіяни) без подальшого додатку. Скрізь у Росії вони стоять на чолі всіх справ та життєвих відносин, а їх мова є офіційною мовою держави, літератури та освіченого суспільства».

«Малороси, навпаки, населяють південну Росію (Коль розуміє тут «південну частину Російської імперії»). – *Автор*), **особливо область Дніпра, де у старому Києві потрібно шукати їх колиску**. Як основне населення, вони поширилися, займаючись землеробством, від Карпат аж до нижньої Волги... Галичина, Поділля, польська Україна, Новоросія, місцевості середнього та нижнього Дону, як і місцевості нижньої Волги від Саратова, є територіями, які потрібно розглядати як їх теперішню батьківщину, а місцевості на Уралі, Кубані, Терекі і т.д. потрібно вважати їх територіями, котрі є їх колоніальними землями. Вони утворюють народну масу щонайменше з 12 мільйонів людей і називають себе «малоросіянами» або просто «руськими», у західних місцевостях також «руськіяками» або «руснаками» та «рутенами» (також «русинами»). Усі ці назви походять від назви «Русь», а не «Росія»¹².

Визначивши територію поселення великоросів та малоросів, Й. Коль подає свої роздуми про українську історіографію. Він розцінює її як дуже малодосліджену галузь. «Ми, європейці, – пише він, – майже нічого не знаємо про неї і нехтуємо цим всім, як чимось варварським». Російські історики Карамзін та Полевой (з яким Й. Коль познайомився у Москві) викладають історію України як історію звичайної російської провінції. «Самі малороси, звичайно, не мають права відкривати рота про свою історію, але все ж є багато хронік та анналів Малоросії, написаних малоруськими аристократами, деякі з них наявні тільки в манускриптах, але інші є надрукованими»¹³.

Зі сказаного видно, що Й. Коль дав об'єктивну оцінку ставленню російських істориків до історії України, як до історії «російської провінції», а також щодо відсутності прав українців не тільки писати, але й говорити про свою історію (що фактично продовжувалося аж до розпаду СРСР).

Дуже цікавим є погляд Й. Коля на те, які джерела має використовувати та людина, яка хоче писати про історію України. Він висловлює свої рекомендації: «Але коли хтось хотів би присвятити себе цій роботі, то передусім йому потрібно було б зробити подорож цим краєм та дослідити його, познайомитися з характером народу, відвідати дворянські помістя, обшарити по замках, помилуватися своєрідними привабливостями краю, подружитися зі звичаями народу і зібрати також його старі пісні та усні традиції». Безумовно, ці поради слухні й абсолютно правильні, адже по маєтках колишньої освіченої козацької старшини зберігалося багато цінних документальних і матеріальних старожитностей. Але, на жаль, час був упущений, і в буремні роки російських і українських революцій більшість з них було знищено, розграбовано.

Під час своєї подорожі Україною Й. Коль зафіксував у своїх записах прояви глибокої, патріотичної любові українців до своєї Вітчизни і водночас «антипатію малоросів до великоросів, їх володарів, яка є такою великою, що її можна назвати майже ненавистю. Якщо вони у суперечці з великоросом, – пише Коль, – трохи погарячкують, то у них відразу на язичі вислів «проклятий московіт» (від назви «Московія». – *Автор*). Ця ненависть сягає XVII століття, коли вони підпали до великоросів; мабуть, вона скоріш зростає, ніж спадає, чим більше у них зникає наданих раніше привілеїв порівняно з привілеями обмундированої бюрократії Росії». «Тим часом полякам, – продовжує Й. Коль, – малороси ніколи більше не симпатизували відтоді, відколи ті позбавили їх влади. Найгірше, що вони говорили про поляків, було «божевільний поляк», буквально «безмізкий поляк», чим вони вказували на необдумані вчинки поляків. Але поляк ніколи не отримує прикметника «проклятий»¹⁴.

Те, що Й. Коль вірно схопив настрої українського населення стосовно росіян, видно зі свідчень

й інших тогочасних іноземних мандрівників, про що йтиметься далі. Й. Коль не вигадав свої повідомлення про вороже ставлення українців до росіян. Як чесний науковець, він розкриває у своїй книзі і причини цього явища. Зокрема, він пише: «Перед об'єднанням з Росією всі малороси були вільними людьми (під поляками не всі були вільними. – *Автор*); лише росіяни, як вони вважають, увели у них кріпацтво і привели в рабство половину всього населення. У першому столітті об'єднання з Росією малороси ще мали своїх власних гетьманів, свою власну конституцію та великі привілеї. Майже все було втрачено впродовж першого століття. Ці реформи, що несли регрес, також продовжувалися до самих останніх часів. Останньою з таких реформ було повне знищення і ліквідація назви «Малоросія», яку вже три роки не дозволено взагалі використовувати в офіційних паперах. До 1837 р. ще був «малоруський генерал-губернатор»¹⁵. Далі, свідчить Й. Коль, все це було ліквідовано і замість «Малоросії» були утворені, як і в Росії, губернії. Через вказані поневолення, пояснює Й. Коль, і розвинулася в українців неприязнь до росіян.

Щодо тверджень некомпетентних росіян про те, що український народ виник завдяки домішкам татарського та польського до російського, то Й. Коль категорично це заперечує й спростовує це наступним чином: «Одними тільки мовними дослідженнями та іншими спостереженнями вже давно виявлено, що відмінність обох цих родів є **набагато первіснішою** (виділено автором) і що те судження потрібно назвати тільки поверховим, оскільки на поверхні малороса залишилися прилиплими, звісно, багато татарських та польських елементів, але вже давно доведено, що **відносно віку малороському роду належить навіть пріоритет перед великороським народом**»¹⁶ (виділено автором).

Водночас Й. Коль залишив свої цікаві міркування щодо генезису української та російської мов. «Що стосується мови, – пише він, – то мова малоросів, безперечно, утворює *древніший слов'янський діалект*, хоча він тепер і відступає на задній план у російській літературі... Він має спільне з нижньосаксонською мовою у її відношенні до верхньонімецької, і як нижньосаксонська ближче, ніж верхньонімецька, стоїть до інших германських мов – голландської, данської, англійської та шведської, цей діалект також є набагато подібніший, ніж новітня великороська мова, до інших слов'янських мов – сербської, славонської, чеської, лужицької і т.п. Відмінність між великороською та малороською мовами є такою самою сильною, як і відмінність між нижньонімецькою і верхньонімецькою мовами»¹⁷.

У подальшому тексті Й. Коль аргументує прикладами відмінності української та російської мов. Він пише, що «малороська мова за своїм корінням та формуванням є чисто слов'янською, і її не можна вважати сумішшю татарської, польської та ро-

сійської, навіть якщо до цього може спонукати її зовнішній вигляд. Все те польське і татарське, що домішалося до неї, має такий малий вплив на зміну слова та розвиток мови, що цей домішок можна було б викинути ще набагато легше, ніж елементи французької та латинської мов з нашої німецької мови. Татарські та польські слова просто розсипані, як кварцові кристали у порфірованій масі, і легко розпізнаються. Зрештою, постає питання, чи великороси не вкорінили в себе ще більше татарських та монгольських слів, і дуже часто малороси мають стару слов'янську назву там, де великороси прийняли монгольську, так, наприклад, «кінь» у малороській мові називається, як і у більшості слов'янських мовах, «конь», а у великороській мові називається «лошадь»¹⁸.

Далі Й. Коль зазначає, що у Росії російська мова піднялась у тіні триумфуючого московського прапора до загальноприйнятої мови літератури. Це тому, що всі офіційні документи, листи, книги тощо пишуть у всій Малоросії та Великоросії на цьому діалекті, а в усіх школах та інститутах навчання проводиться мовою Великоросії.

Проте Й. Коль підкреслює, що хоч малороська література є меншою і менш багатогою, якщо під цим розуміти думки та поетичні твори, опубліковані в книжках, тим багатшою на твори та пліднішою є малороська народна поезія. Так само дуже відрізняється композиція мелодій до малороських народних пісень.

У своїх подорожніх записках Й. Коль зафіксував й інші відмінності між українцями та росіянами. Так, він стверджує, що українці більш прив'язані до землі і з них добрі землероби, пастухи худоби і т.п., а росіян більше тягне до ремесла, торгівлі, рибальства і т.д. Показує також відмінність у способі життя, обрядах, звичаях, моралі, характеру і т.ін.

Звичайно, не всі його замітки є об'єктивними й достовірними, наприклад, щодо форми тіла у росіян і українців, зовнішнього вигляду і т.д., бо це залежало від того, хто траплявся йому на його шляху, у якій місцевості, в який часовий період, тобто такий вид відмінностей потребує для більшої достовірності соціологічного, а то й антропологічного дослідження, інакше оцінка буде суб'єктивною. Але його судження з основних принципів питань щодо території розселення українців, їх походження, мови, звичаїв, безумовно, мають історичне значення для українського народу, оскільки вони висловлені іноземцем понад півтора століття тому. Його глибокі спостереження є надзвичайно важливим документом і свідченням того, як представляли український народ у своїх творах іноземці.

Проте найцікавішим для сьогоденного читача є спостереження Й. Коля про майбутнє українського народу. Не можна не дивуватися його політичній інтуїції і його пророчому прогнозу стосовно майбутньої долі України та українського народу.

Ось що він напророчив: **«Абсолютно ясно, якщо колись велетенське тіло російської держави знову буде розпадатись, то Малоросія буде однією з тих частин, які добровільно відокремляться від нього** (виділено автором). Шов, де станеться тріщина, вже дуже чітко окреслився. Малороси є цілком своєрідним, дуже чисельним народом зі своєю власною мовою та своїми власними історичними спогадами. Змішування з великоросами майже ніде не відбувається, тільки в окремих випадках. Тільки окремі благородні та зроблені благородними сім'ї Великоросія відчужила від малороської батьківщини. Проте головну силу цієї батьківщини складає численне нижче дворянство, яке живе у селах Малоросії, і з якого завжди виходили рятівники батьківщини Малоросії»¹⁹.

Далі у своїх міркуваннях Й. Коль вказує на головну причину втрати українським народом своєї держави й висловлює своє тверде переконання, що в майбутньому ще знайдеться сміливий будівничий, який розпорошені частини об'єднає в одну будівлю (державу). Це він виклав наступним чином: «Роздроблення взагалі є головним нещастям малоруського роду також і в політичному відношенні. Єдиним, а тому й великим цей рід був тільки протягом короткого часу, коли Володимир мав резиденцію у Києві. Після нього все розпалося за тим самим панівним тут принципом, згідно з яким ще й досі панства розділяються на багато маленьких князівств. Маленькі козацькі республіки, які з них виходили, збільшували кількість малороських держав. Тепер одна частина малоросів по той бік Карпат утворює з мадярами угорську державу. Інша частина належить з Галичиною до австрійських провінцій. Деякі підпорядковані навіть Туреччині. Інші на верхньому Дону стали додатком до російських губерній. Ще інші малороси на нижньому Дону утворили спільноту донських козаків з залишками власної конституції. Але основна маса залишалась, звичайно, завжди на Дніпрі у власній Малоросії. Якби можна було об'єднати політично колись знову всі ці частини, малороський рід протистояв би великороському своєю владою, якщо навіть і не такою самою, проте все ж вагомішою за своїм впливом. Будівельне каміння для такої будівлі все ще лежить напоготові. Можливо, з плином часу одного разу ще знайдеться героїчний будівничий, який їх всіх об'єднає воедино»²⁰.

Все зазначене свідчить про те, що німецький вчений, який кілька разів побував в Україні в середині XIX століття і якому властива гостра спостережливість, залишив нащадкам яскраві записи про культуру і побут, звичаї та обряди, працю і відпочинок, культурно-побутові взаємовідносини, традиції українського народу. В його праці містяться також відомості про економіку, товаровиробництво і торгівлю України того періоду. Все це має цінність для історичної науки і доповнює наші знання з історії України XIX століття.

Майже в той час (1840-1841 рр.), що й Йоганн Коль, подорож Україною здійснив наступник вченого мандрівника, німецький професор-природознавець Йоганн Гейнріх Блазіус (1809-1870).

Як природознавець, Й. Блазіус увійшовши до складу наукової експедиції, мало знав історію України, здебільшого це були знання з «Історії Російської імперії» Карамзіна, на яку він посилається в декількох місцях. Але під час подорожі він поповнював свої знання й досить успішно, судячи з окремих його висновків. Так, з його погляду, Україна є «первісним осередком розвитку руської культури та влади»²¹; Київ – «прабатьківщина руської влади та першого християнства на Русі»²², Чернігів – «одне з наймогутніших міст Старої Русі»²³.

Уже перші враження після перетинання українського кордону Й. Блазіусом були на користь українського населення. Він зачарований українськими селами і підкреслює, що місцевість тут більш заселена, земля оброблена, а ґрунти родючіші, ніж північніше. Навколо хат – сади, городи й коноплі, і таке враження, що всі культурні рослини тут дуже добре ростуть. Він звертає увагу також на розвиненість тваринництва, про що свідчила наявність коней, свиней, кіз, овець біля хат і табунів худоби, яку випасав пастух. Біля кожної хати були загорожі для худоби, а сади і стайні обнесені тинами, гордженими з дуже щільного вербового пруття. «Житла збудовані з сумлінням і є охайними». «Малороси більше приділяють увагу акуратності в своїх житлах, ніж московити»²⁴, – знову констатує Блазіус. Як і його попередник по подорожі Й. Коль, він невпинно вихваляє цю характерну рису українського населення. «У всіх випадках, якою простою і бідною хата б не була, неодмінно дбають про всі дрібниці. Щовісім чи чотирнадцять днів хату білять всередині і назовні свіжим розчином вапна і глини. Всюди це клопоти господині, яка до цього підходить з голландською пунктуальністю»²⁵.

Жителями міст і околиці є майже виключно малороси і козаки, які поступово тут розселилися серед малоросів. Горда хода, інший одяг, чіткі обриси обличчя і могутні вуса на рожевому обличчі вже з першого погляду говорять про відмінність цього населення, яке розвивається у цілковитій своєрідності дещо пізніше навколо Чернігова, Києва та у Полтавській і Харківській губерніях. Відбуваються зміни в характері жителів порівняно з незаселеними, пустинними територіями на півдні Могилівської губернії, і тут не можна встановити будь-якого плавного переходу»²⁶. Блазіус виявив в Україні звичай, що сягає давнини, – голити обличчя і лишати тільки вуса, що з першого погляду відрізняє українця від росіянина. Крім того, він підкреслює, що українці відрізняються від великоросів також і вбранням: «За облаштуванням та покромом більшості одягу малорос скоріш наближається до інших західних слов'ян, аніж до великоросів. Тоді, як великорос з усіх боків надає великого значення

зовнішньому блиску, але при цьому не переймається чистотою, то малорос у цей час одягається якнайохайніше та дуже скромно»²⁷.

Характерною рисою відображення своїх вражень у період подорожі Й. Блазіуса є те, що його записи насичені порівнянням мови, способу життя, звичаїв, одяжі, характеру, архітектури, вигляду міст і сіл тощо малоросів (українців) і великоросів. Так, про архітектуру церков в Україні і Росії він говорить, що в Україні «форма нагромадження бань (на церквах. – Автор) цілком відрізняється від великоруського, чи московського будівельного стилю, і це тим більше впадає у вічі, що вона набуває більш-менш західного характеру. Здається, що її використовували у всіх старих церквах південно-західної Росії (фактично України. – Автор), бо вона перебувала під пануванням литовців і поляків...».

«Найстаріші збережені досі кам'яні церкви Москви були збудовані під час татарського панування або незадовго по тому, отже вони значно молодші, ніж старі церкви Чернігова чи Києва. На всіх старих московських церквах видно тепер азійську баню-цибуліну, і це мимохіть наводить на думку приписати це прямому чи не прямому впливові татарів, бо у всіх старих церквах південно-західної Росії немає і сліду цієї форми куполів»²⁸.

Й. Блазіус сумнівається, що при багатьох руйнуваннях Києва і Чернігова, коли не щадили і старі церкви, їх відновлення провадилися за старим планом і стверджує, що «всі пізніші церковні будівлі в Києві і Чернігові, які виникли за безроздільного панування московських царів після того, як чужі завойовники були вигнані, багато в чому різним способом переймали московський стиль будівництва. Тому ще цікавішим є питання, чи форма веж, передовсім у Києві і Чернігові, є первісною, давньо національною, чи вона була запроваджена за литовського панування». У кінці робить висновок, що «навіть чи можна припустити, що ця первісна форма руських церковних куполів збереглася в в куполі-цибуліні, яка буває тільки на церквах, які виникли під час і після татарського панування, і яка є, власне, московською рослиною»²⁹.

У праці Й. Блазіуса, де йдеться про Україну і українців, впадає у вічі те, що впродовж всієї праці він постійно порівнює українське з російським: природу, ландшафт, вигляд полів, сіл, міст, будинків, побут, звичаї, їжу і т.д., навіть спосіб уживання алкогольних напоїв. Так, він пише, що українські «чоловіки п'ють спокійно і повагом, тоді як великороси бездумно заливають свої шлунки горілкою, випиваючи кварта одним махом. Горілку, яку великорос одним махом відправляє до місця призначення, малоросові вистачає, щоб пити її маленькими ковтками та лизати від ранку до ночі. Навіть п'яний, малорос хоче контролювати свої почуття. Вільний малорос п'є з насолодою і з радістю, а великорос-кріпак намагається втратити

свою притомність. Тому малорос п'є тільки у веселому товаристві, а великорос наодинці наїється і нап'ється або, коли він належить до вищого стану, то йому треба максимум однодумця, вірного слуги, щоб якомога швидше упасти під стіл»³⁰. Блазіус стверджує, що такі картини він багато бачив щоденно у Петербурзі.

Відвідування університету у Харкові стало приводом до наступних спостережень Блазіуса про різне ставлення українців та росіян до науки. Їх він висловив так: «Малорос рухається полем науки однозначно з більшою прихильністю, з більшим талантом і більшою самостійністю, ніж великорос. Якщо малорос розглядає науку як своє життєве завдання і віддається їй без побічних намірів, то великороси, здається, частіше бачать у науці виключно засіб досягнення зовнішнього визнання. Тому великороси часто відвертаються від блискуче розпочатої наукової кар'єри, як тільки трапляється інше заняття, яке скоріше приведе до вищого становища і відзнак. Великорос з його практичним розумом і його відмінним талантом до наслідування легко засвоює відповідний науковий матеріал, але йому незрівнянно важче, ніж малоросу, дається самостійно рухатися далі у цьому матеріалі. Наукові праці великоросів дуже часто мають енциклопедичний характер, а ще частіше компільований характер, і великороси почуваються тут впевнено та з почуттям власної гідності, усвідомлюючи свій талант до наслідування. Є такі, які робили кропіткі спостереження, і, здається, робили їх тільки з метою повторити раніші спостереження, без висловлення власної думки, до якої самостійно дійшли. Якщо жваві голови переступають цю межу, то часто стається так, що виявляються наукові погляди, які без найменшого докору совісті вороже виступають проти всіх обґрунтованих у виваженому дослідженні результатів без будь-яких інших очевидних мотивів, окрім як з метою викликати галас і якомога коротшим шляхом здобути авторитет. Є приклади, коли висвітлювалися наукові помилки та самостійні факти, щоб на противагу всезагальній думці завоювати авторитет суперечністю. Навпаки, серед малоросів ми частіше знаходили приклади, де вони підсвідомо дотримувались виваженої середини між цим упертим наслідуванням та необхідною оригінальністю. Це були люди, які мали багаті результати власного дослідження і власних роздумів, проте не вважали за потрібне зчиняти з цього великий галас»³¹.

Не залишилась поза увагою Й. Блазіуса надзвичайна музичність українського народу. Відїжджаючи з України, він записав свої враження й міркування з цього приводу так: «Країна музики була вже за нашими плечима. Великорос задовольняє свої музичні потреби здебільшого вустами. Ніде в середині Росії ми не бачили в руках простого великороса музичного інструменту... В Україні в недільні або святкові дні майже з усіх вікон або зі всіх

дверей хат лунали звуки струнного або духового інструменту і ніде публічні заходи не проходять без спільної музики...

Музичний талант малоросів є причиною того, що майже кожен великий поміщик тримає невеликий оркестр з селян-кріпаків...». Підсумовуючи, він вважає, що «майже за всіма розумовими здібностями та у всіх відношеннях малорос є протилежністю до московита. У малоросів живе ніжне, поетичне почуття, яке показує схильність присвячувати себе сентиментальній романтиці. У великороса відсутні будь-які сліди романтики у його світобаченні. Його жвавий, практичний, часом грубий реальний розум не розуміє більш спокійних, часто потаємних потреб душі малороса. Пісні і уяви малоросів нагадують про поетичні сприйняття сербів, лицарську романтику поляків; часто їх поетичне прагнення легко переступає вузьке життєве коло. Великорос подобається самий собі у світі, який він сприймає, і він насолоджується ним у свій спосіб у повному обсязі. Його поезія тільки збільшує та прикрашає його, але не змінює. Наскільки застиглим, однобічним та непоступливим у житті є малорос, настільки й рухливим, незрозумілим та багатостороннім є його поетичне почуття»³². Як бачимо, оцінка Блазіуса співучості й музичності українського народу схожа з оцінкою його попередника Й. Коля.

Таким чином, матеріал з історії, етнографії і культури українського народу, зібраний у книзі німецького професора-мандрівника Йоганна Блазіуса, має науковий і історичний інтерес. Це погляд сторонньої людини, іноземця на історію і культуру українського народу, а також свідчення того, що в минулі століття в Європі знали про Україну й чітко розрізняли Малоросію і Великоросію.

Отже, аналізуючи праці німецьких вчених, мандрівників, службовців російського уряду, є підстави зробити висновок, що в Німеччині у XVII-XIX століттях, мабуть, у найбільшій кількості збереглася історіографія про Україну.

Майже всі німецькі автори були в захопленні від господарств селян, їх садів, городів, від обробітку землі, їх звичаїв. Вони відзначають багатство краю, любов українців до своєї Батьківщини, до музики, пісень, освіти. Коль, Блазіус, Гаммард, Кампенгаузен та інші відзначають, що в Російській імперії того часу найвища культура й освіта були в українців. Її спостерігали навіть в утриманні житла (хат), яке періодично раз на два тижні білили всередині і ззовні.

Водночас німецькі автори підкреслювали відмінність Московії від України-Руси у мові, звичаях, традиціях, називаючи мову перших московською, а других – руською (тобто українською), яка походить від назви Русь, а не Росії.

Німці залишили для нащадків України досить багатий історичний матеріал про українських козаків, їх бойові якості, відвагу, мужність, хоробрість,

а також про жителів міст і сіл. Показали спільну боротьбу козаків і селян проти польських поневолювачів, а також деспотичну політику московських царів, які запровадили в Україні фізичне і духовне невольництво. Їх свідчення є цінними ще й тому, що вони подані представниками сторонньої держави, яка на той час не володіла українськими землями.

Першим західноєвропейським твором, цілком присвяченим історії України, був «Літопис Малоросії, або історія козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії»³³ французького дипломата і історика Жана-Бенуа Шерера. На початку 70-х років XVIII ст. він був на російській службі в Петербурзі, згодом став аташе при французькому посольстві в Росії. Ця обставина сприяла ґрунтовному вивченню ним російської мови. У своєму двотомному творі Ж.-Б. Шерер у першому томі розглядає історію Малоросії від найдавніших часів до зруйнування Запорозької Січі Катериною II, а в другому томі він подає короткий виклад історії козацьких гетьманів і найвизначніших подій, які відбулися в Україні.

Треба зазначити, що, незважаючи на перебування на російській службі і на службі у французькому посольстві в Петербурзі, Ж.-Б. Шерер не став апологетом царизму, зміст його книжки проникнутий співчуттям і симпатією до українського народу, до його героїчної боротьби за свободу.

У подальшому тексті чітко спостерігаємо, що Ж.-Б. Шерер, не називаючи кривдників і обвинувачувачів, стоїть на позиції права козаків на боротьбу за свободу. Зокрема, він пише: «Цей народ, пам'ять якого повна спогадів про предків, скинув із себе ярмо, – і саме цього не хочуть йому пробачити. Самозахист козаків назвали бунтом, а повстання вважається злочином, коли йому бракує належної сили». І далі Шерер ставить запитання: «З якими почуттями дивитимемося ми на козаків, якщо досі нам показували з-поміж них лише зрадників?»³⁴.

У своїй праці Ж.-Б. Шерер вказав на причину незадоволення козаків і всього українського народу московською владою. Він зазначив, що «коли українські козаки піддалися Росії, то насамперед їм було підтверджено привілеї володіння країною, яка їм належала. Ці привілеї, хоч вони й були послідовно підтверджені всіма царями й куплені ціною козацької крові, зазнали, однак, тієї самої долі, як і всі інші привілеї. Їх намагалися скасувати або, щонайменше, відібрати одну по одній від тих, хто з них користався. Це привело до загального незадоволення у Малоросії»³⁵.

Шерер повідомляє про запровадження в Україні подушного податку російською імператрицею. Зокрема він пише, що «жителі Малоросії у минулому не обкладалися податками...» (виділено автором). Нині ж, незважаючи на свої привілеї, вони зобов'язані платити подушне, як селяни Великоросії.

Вони так зненавиділи цей податок, що тисячі козаків втекли до Польщі»³⁶.

Царські утиски стосувалися не тільки козаків, а всього населення Малоросії, передусім українських селян. «Російський двір здивував Європу, – пише Шерер, – коли запитав хліборобсько-торговельне товариство у Санкт-Петербурзі, що буде вигідніше: залишити селян кріпаками чи відпустити їх на волю? Ще навіть не дочекавшись відповіді, Двір робив усе для скасування свободи, якою доти користувалися малоросійські селяни. Вони завжди мали право перейти від поміщика, в якого їм було погано, до іншого пана, але Двір заборонив це указом, що примушував селян Малоросії залишатися в майбутньому на тому місці, де вони зараз перебувають»³⁷. Крім того, Росія, зневажаючи права селян, наклала на них важкий подушний податок, щоб покрити витрати на її війни. Цей податок дав Росії подвійну користь: по-перше, забезпечував певний прибуток і, по-друге, царський уряд точно знав число підданих у Малоросії і знав, скільки чоловік він може набрати до армії. Наслідком цього указу, який розкрив політику царського двору щодо України, була еміграція понад шести тисяч селян з Малоросії у Польщу.

Заслугує на увагу те, що Шерер у своїй праці повністю помістив наказ імператриці Російської імперії Катерини II про ліквідацію Запорозької Січі (на 7-ми сторінках), це представляє собою історичну цінність. Серед перечислених в наказі Катерини II «тягару...провин» козаків, які заслуговували на «справедливу кару» імператриці, є й такі абсурдні, як звинувачення козаків у зухвальстві привласнення ними місцевості, які Росія «завоювала під час останньої війни з Оттоманською Портою, а ще й Новоросійську губернію», яку Росія колонізувала (виділено нами. – Автор). І робилося це під тим приводом, що всі ці землі належали Росії з давніх часів.

Фортифікації було знищено дощенту, а жителі міста загинули, піддані найжорстокішому катуванню: одних посаджено на палі, інших повішено або четвертовано. Було вигадано й нові муки, сама думка про які наводить жах». Ось такі страхоття довелося пережити українському народові впродовж віків від іноземних загарбників.

Цінним у працях Ж.-Б. Шерера є висновок про те, що Україна має свою історію як окрема держава. Він підкреслив, що «Україна мала колись своїх правителів, їхньою резиденцією був Київ, і їхня влада простягалася тоді на Великоросію...» І далі він пророчив їй прогресивне майбутнє, стверджуючи, що «Україна скоро підніметься з того стану залежності й приниження, в який вона впала в останні століття», перебуваючи під владою Москви.

До висвітлення окремих відомостей з історії України у XVIII ст. долучився й всесвітньо відомий французький філософ Вольтер. У своєму знаменитому творі «Історія Карла XII» він присвятив

окремий розділ України, який здебільшого стосується подій, пов'язаних з переходом гетьмана Івана Мазепи на бік шведів у Полтавській битві.

Але на початку розділу Вольтер дає загальну оцінку становищу в Україні і її прагненням.

Зокрема, він пише: «Україна завжди прагнула бути вільною, але будучи оточена Московією, Туреччиною і Польщею, вона примушена була шукати собі протектора серед цих трьох держав. Вона спочатку піддалася під протекторат Польщі, яка поводитися з нею зовсім як з поневоленою державою і занадто обмежила її права; відтак піддалася Московитові, що уярмлював її неначе рабів, як зазвичай є звичаєм у Московитів. Спочатку українцям надавався привілей вибирати князя, який називався гетьманом, але невдовзі вона була позбавлена цього права і гетьмана почала призначати Москва»³⁸.

Тоді ж Вольтер був зачарований самою назвою «Україна». У цій праці він написав: «Україна завжди прагнула волі – Україна завжди прагне до свободи, бажає свободи, волі, завжди натхненна до свободи. Ось де живе таємниця і внутрішня приналежність цієї назви для душі Української нації і кожного з її вірних синів. Вона промовляє до совісті. Це божественна внутрішня сила душі нації, що безсмертно живе і в її національному імені: Україна. Український народ, Українці, і це ім'я тому таке рідне, привабливе та дороге, Українському народові, і тому таке ненависне поневолювачам, ворогам свободи, життя й розвитку нації»³⁹.

Через подібні висловлювання про Україну та українців повний текст праці Вольтера, як і інших зарубіжних авторів, звичайно, не міг з'явитися у російському перекладі ні в Російській імперії, ні в СРСР.

У XIX ст. у Франції з'явилася оригінальна праця про Україну сенатора, французького політика, редактора впливового часопису «La Patrie» (Батьківщина) і близького приятеля французького імператора Наполеона III Казимира Делямара.

1868 року Делямар опублікував брошуру, адресовану Законодавчим зборам Французької імперії, в якій запропонував перейменувати кафедру слов'янської мови і літератури Коллежу де Франс на кафедру «слов'янських мов і літератур» (де знайомили б не лише з російською мовою і літературою, а й з мовами і літературою інших слов'янських народів, у тому числі і українською). Така множинна форма мала «знищити (російський) панславізм у його основі»⁴⁰. Ініціатива Делямара увінчалась успіхом. Законодавчі збори обговорили його пропозицію і прийняли схвальну резолюцію. 20 листопада 1868 року Наполеон III підписав декрет про зміну назви кафедри. На другий рік Делямар видав другу брошуру, цього разу спеціально присвячену українському питанню, під назвою «П'ятнадцятимільйонний європейський народ, забутий історією»⁴¹. Це була петиція-звернення до французь-

кого сенату, яку підтримав також інший сенатор, який співчував українському народу, Проспер Меріме. Цей невеликий за об'ємом твір мав широкий публічний резонанс. Адже в ньому йшлося про фальсифікацію історії Російської імперії на шкоду історії України, яку вивчали в школах і ліцеях Франції. Водночас містився заклик провести реформу у викладанні історії в середніх школах, прийнявши нову програму навчання, в якій підкреслювалася б різниця між русинами (українцями) і росіянами. Як бачимо, К. Делямар на державному рівні порушив питання про захист мови та історії українського народу.

Ця праця 2000 р. була вперше перекладена й опублікована українською мовою чернівецьким науковцем М. Поповичем. Вона є цінним джерелом з історії України зарубіжного автора. У ній К. Делямар, на відміну від підручника з історії Російської імперії, підкреслює, що «університетська освіта змішує два по суті різні народи з явними протилежними культурами й історичними традиціями».

Цими двома народами, – продовжує він, – є московити й рутенці, змішані в загальній назві «руси» (Russes).

Живучи між Московією та, власне кажучи, Польщею, рутенці, до яких одних раніше відносилися назви «руси» (Russes) і «русини» (Russiens), були поневолені у минулому столітті московитами, і народ-завойовник сам на себе поширив ім'я переможеного народу, щоби надати собі позірних прав на володіння ним. Через це слова «руси» (Russes) і «московити» видаються нам сьогодні синонімами, тоді як насправді вони є цілком різними для історика.

Ця навмисна плутанина дала змогу московитам поглинути навіть саму історію рутенців, немов би пізніший політичний акт здатен впливати на історію попередніх епох.

Ось чому є справедливим твердження, що у Європі є народ, забутий перед лицем історії – це рутенський (український. – *Автор*) народ, нація, що налічує 15 млн. чоловік, тобто така ж чисельна, як і народ Іспанії, втричі перевищує за кількістю жителів Бельгії й, нарешті, кількісно рівнозначна усім підданам корони Святого Стефана (воєводи Угорщини і короля Польщі XVI ст. – *Автор*).

Чи знищено цей народ? Звичайно, що ні. Він існує, він має свою історію, що відрізняється від історії Польщі, а ще більше від історії Московії; він має свої традиції й свою мову, що відмінна водночас від російської і від польської; йому притаманна, нарешті, яскраво виражена індивідуальність, яку він не перестає відстоювати»⁴².

Після цього К. Делямар ставить перед сенатом вимогу, щоб шляхом коротких «доповнень до програм викладання історії відбувся поділ історії цих трьох народів – рутенців, поляків і московитів – щодо тих часів, коли вона була різною, і щоб їм

було повернуто їх же власне ім'я, характерне для тих часів, оскільки ці три назви: поляки, рутенці й московити – є єдиною ознакою, що дозволяє сьогодні чітко розрізнити усі три народи»⁴³.

Сенатор К. Делямар у своїй петиції робить висновок, що «викладання історії у Франції публічно санкціонує, можливо, одну з найпотворніших із відомих в анналах історії узурпацію, а саме – привласнення імені переможеного народу, яким народ-завойовник покрив себе як одежею.

Історія не повинна забувати, що до Петра I ті, яких ми сьогодні називаємо рутенцями, називалися русами (Russes), або русинами (Russiens), а їхні землі звалися Руссю (Russies), або Рутенією. А той народ, який ми сьогодні зємо руським (Russes) звався московитами, а їхня батьківщина – Московією.

Наприкінці минулого століття у Франції і в Європі всі чудово вміли відрізнити Русь від Московії, а сьогодні це робиться лише в спеціальних дослідженнях»⁴⁴.

У тексті К. Делямар чітко обґрунтував мету своєї петиції, яка доводить згубність теорії московського панславізму (ідея об'єднання слов'янських народів під главенством Росії в кінці XVIII – поч. XX ст.), ідеями якого було проникнуте викладання історії. «Отже, – стверджує Делямар, – саме це викладання треба реформувати, а оскільки рутенці (українці. – *Автор*) є стрижнем московського панславізму, тому вони географічно розділяють поляків і московитів, то наша вимога стосується головним чином їх. Їхня історія насправді повністю збута, тому що їх представляють як таких, що складають єдине ціле з історією Московії»⁴⁵.

К. Делямар наголошує, що при умові змін чинної програми викладання історії «буде повалене історико-політичне риштування, що Московія ціле століття споруджувала; воно буде знищене, тому що викладачі історії змушені будуть розрізнити рутенів (українців. – *Автор*) і московитів, а також характеризувати деструктивну роль у Європі останніх, імперія котрих не знає іншого закону творення й існування, як завоювання»⁴⁶.

Незважаючи на те, що це відбувалося у 2-й половині XIX століття, але й до сьогодні існують деструктивні сили в Росії й Україні, які прагнуть відродити ідею панславізму.

Заслуга К. Делямара перед українським народом полягає в тому, що він перший з державних діячів держав Європи підняв голос на захист історії і культури українського народу в період, коли Росія надзвичайно пильно дбала про свою репутацію в Європі, витрачала на закордонну пропаганду величезні зусилля і кошти для оплати журналістів і видатних осіб, які видавали б інформацію про Росію у потрібному для неї напрямку.

Аналітична праця К. Делямара була опублікована 146 років тому, але більшість висновків і оцінок цього француза не втратили своєї актуальності й понині.

Зокрема, він писав: «Сьогодні, коли викладання історії охоплює сучасну епоху, тим більше необхідно пояснювати історичні причини нинішньої ситуації в Європі. Нехтуючи народами, які розмовляють слов'янськими мовами і які займають більше половини її території, ми тим самим залишаємо молодь у невіданні причин, які породили найважливіші питання нинішньої політики, підходи до яких повинна висвітлювати історія, яка одна може дати ключ до їх розуміння. Адже нинішня молодь – це завтрашня нація»⁴⁷. Цей висновок повною мірою стосується і української історії, і української молоді.

Даючи оцінку вчинкові К. Делямара, В. Січинський, автор документальної книги «Чужинці про Україну» з гіркотою писав: «Був це останній шляхетний голос Західної Європи другої половини XIX ст. про українську справу, останнє пригадування про українців! Пізніше прийшла найтемніша сторінка «віку гуманізму», коли Європа почала забувати про нас»⁴⁸.

Таким чином, вищезазначене засвідчує, що німецькі й французькі автори з приязню писали про український народ, його історію і культуру, політичний лад та соціальне становище під владою польського короля та московського царя. Вони були одностайної думки про те, що головною причиною Визвольної війни українського народу проти поневолювачів був нестерпний соціальний, національний і релігійний гніт українського населення.

Водночас вони добре відрізняли Московію від України-Руси, коли мову перших називали московською, а других – руською (в значенні українською, а не російською). У них було чітке розуміння того, що народ України (Малоросії) – це окрема нація, цілком відмінна від російської своєю історією, мовою, культурою.

У працях німецьких і французьких авторів стверджується єдність українських земель і українського народу Галичини, Волині, Поділля, Київщини, Сіверщини, Полтавщини, населення яких розмовляє однією мовою і має схожу культуру, яких їх хотіли позбутися.

¹ Kohl J.G. Reisen in Südrussland. – Dresden und Leipzig, 1841. – 270 S.

² Kohl J.G. Die Ukraine. Kleinrussland. – Dresden und Leipzig, 1841. – 330 S.

³ Kohl J.G. Reisen im Inneren von Russland und Polen. Die Bukowina, Galizien. Krakau und Mähren. – Dresden und Leipzig. 1841. – 518 S.

⁴ Kohl J.G. Die Ukraine. Kleinrussland. – S. 198.

⁵ Kohl J.G. Reisen im Inneren von Russland und Polen. Die Bukowina Galizien. Krakau und Mähren. Dresden und Leipzig. 1841. – S. 133.

⁶ Там само. – S. 134.

⁷ Kohl J.G. Die Ukraine. Kleinrussland. – S. 274.

⁸ Там само. – S. 277-279.

⁹ Там само. – S. 281.

¹⁰ Там само. – S. 299-300.

- ¹¹ Там само. – S. 302, 304, 309.
¹² Kohl J.G. Reisen im Inneren von Russland und Polen. Die Bukowina, Galizien. Krakau und Mähren. – S. 340-341.
¹³ Kohl J.G. Die Ukraine. Kleinrussland. – S. 320.
¹⁴ Там само. – S. 315-316.
¹⁵ Там само. – S. 316-317.
¹⁶ Kohl J.G. Reisen im Inneren von Russland und Polen. Die Bukowina, Galizien. Krakau und Mähren. – S. 344-345.
¹⁷ Там само. – S. 363-364.
¹⁸ Там само. – S. 365.
¹⁹ Там само. – S. 323.
²⁰ Там само. – S. 324-325.
²¹ Blasius J.H. Reise in Europaishcen Russland in den Jahren 1840 und 1841. – Bd.2. – Braunschweig: Westermann, 1844. – S. 194.
²² Там само. – S. 231.
²³ Там само. – S. 202.
²⁴ Там само. – S. 192, 203.
²⁵ Там само. – S. 275-276.
²⁶ Там само. – S. 195.
²⁷ Там само. – S. 224-225.
²⁸ Там само. – S. 212.
²⁹ Там само.
³⁰ Там само. – S. 267.
³¹ Там само. – S. 305-306.
³² Там само. – S. 327.
³³ Scherer J.B. Annales de la Petite-Russie ou Histoire des Cosaques-Zaporogues et des Cosaques de l'Ukraine ou la Petite-Russie. – Paris, 1788. – 317 p.; Шерер Ж.Б. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорозжів... Пер. з фр. В.В. Коптілова. – К.: Укр. письменник, 1994. – 311 с.
³⁴ Там само.
³⁵ Там само. – С. 30, 39, 40.
³⁶ Там само. – С. 69-70.
³⁷ Там само. – С. 146.
³⁸ Voltaire. Histoire de Charles XII / Обр. В.С. Игнатовича. – 9-е изд. – СПб, 1913. – 122 p. – Р. 70.
³⁹ Шелухін С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – Прага, 1936. – С. 44-45.
⁴⁰ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. / Пер. з англ. – К.: Основи, 1994. – Т.1. – 554 с. – С. 270.
⁴¹ Delamare C. «Un peuple européen de quinze millions oublié devant l'histoire. Petition au Senat de l'Empire demandant une réforme dans l'enseignement de l'histoire, chez Amoyt». – Paris, 1869. – 21 p.
⁴² Делямар К. П'ятнадцятимільйонний європейський народ, забутий в історії / Пер. з фр. М. Поповича // Історія України. – 2000. – №5. – С. 2.
⁴³ Там само.
⁴⁴ Там само.
⁴⁵ Там само. – С. 3.
⁴⁶ Там само.
⁴⁷ Там само. – С. 2.
⁴⁸ Січинський В. Чужинці про Україну. – К: Довіра, 1992. – 255 с. – С. 221.

Петро БРИЦЬКИЙ
(Черновці)

НЕМЕЦКИЕ И ФРАНЦУЗСКИЕ УЧЕННЫЕ ОБ ОТЛИЧИЯХ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ УКРАИНСКОГО И РОССИЙСКОГО НАРОДОВ

В статті освещаются впечатления немецких и французских ученых и послов об истории и культу-

ре украинского и русского народов, которые зафиксированы в их произведениях и воспоминаниях, их оценка и отличие истории культуры, бытчаев и традиций украинского и русского народов.

Ключевые слова: малороссы, великороссы, история, культура, язык, бытчаи, традиции.

Petro BRYTSKYI
(Chernivtsi)

THE GERMAN AND FRENCH SCIENTISTS ABOUT THE DIFFERENCE BETWEEN HISTORY AND CULTURE OF UKRAINIAN AND RUSSIAN PEOPLES

The article highlights the experiences of German and French scholars and ambassadors about the history and culture of Ukrainian and Russian peoples, which were recorded in their writings and memoirs, evaluation and differences of cultural history, customs and traditions of the Ukrainian and Russian nations.

Keywords: Ukrainian, Russians, history, culture, language, customs, traditions.

УДК: 94(477.831.86)»189/191»821.161.2Мар

© **Микола ГУЙВАНЮК**
(Чернівці)

ЕМАНСИПАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ГАЛИЦЬКОМУ СЕЛІ НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX ст. В РЕЦЕПЦІЇ ЛЕСЯ МАРТОВИЧА

У статті розкрито відображення Лесем Мартовичем в художній прозі емансипаційних процесів у галицькому селі наприкінці XIX – початку XX ст.

Зубожіння селян, їхня економічна безвихідність, страждання в умовах важкого соціального й національного гніту, робота в наймах, родинно-побутові драми, породжені злиднями, – усе це відтворено в оповіданнях «Лумера», «Винайдений рукопис про Руський край», «Мушцішка смерть», «За топливо», «За межю», «Ось поси моє», «На торзі», «Стрибожий дарунок», «Народна ноша» та ін.

У названих творах письменник зображує той перехідний період емансипаційних процесів галицького селянства, коли воно почало усвідомлювати власну гідність і поступово виривалося з пут економічного визиску. Письменник прагнув утвердити в його психології такі риси, як непримиренність до будь-якої форми гніту.

Ключові слова: Лесь Мартович, Галичина, селянство, емансипація.

Революційні події 1848 р. в Європі активізували суттєві трансформаційні зміни українського громадського життя в Галичині, складовою яких стали емансипаційні процеси у середовищі українського селянства.